H. Fischer

Het ideaal-culturele

In: Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde 114 (1958), no: 1/2, Leiden, 72-80

This PDF-file was downloaded from <http://www.kitlv-journals.nl>

HET IDEAAL-CULTURELE

Door de arbeid van enige generaties van archaeologen, linguïsten, cultureel-antropologen en van zovele anderen, die zich met diverse aspecten van cultuur op wat wij noemen „wetenschappelijke” wijze bezig hielden, zijn ons westerlingen de ogen opengegaan, voor de waarden in, en het eigen type van die diverse andere ons zo vreemde culturen. Zo heeft ook collega Bosch, voor wie dit nummer van de Bijdragen bedoeld is, op zijn eigen wijze bijgedragen tot: „Het ontwaken van het aesthetisch gevoel voor de Hindoe-Javaansche oudheid.”¹ Het is een lange en moeizame weg geweest, die van verwondering tot begrip, waardering, en vaak zelfs tot bewondering heeft geleid.

Wij hebben geleerd „eerlijker”, „objectiever” (wat wij daar dan ook mee mogen bedoelen) te staan tegenover het ons niet eigene. Wij hebben het zelfs zover gebracht, dat wij onze cultuur kunnen zien als één onder vele. Door wat wij óver en ván anderen leerden hebben wij onze eigen cultuur, in zijn historische bepaaldheid, kritisch leren bezien. Ons aesthetisch oordeel, onze moraal, ons recht was niet langer het enig juiste oordeel, *de* moraal, *het* recht. Wij hebben geleerd de Indiër, de Chinees, de Javan, maar ook de Poenan-Dajak en de Bosjesman cultureel au serieux te nemen. De Nederlandse belangstelling voor het Indonesisch adatrecht vloeide daaruit voort; het eigen Indonesisch recht moest in Nederlands Indië waar mogelijk, gelding behouden.

Dit heeft met zich meegebracht dat cultureel-antropologen steeds minder „hogere” en „lagere” culturen gingen onderscheiden. Het woord primitief wordt slechts tussen aanhalingstekens gebezigd. Een onderscheiding tussen cultuur-, half-cultuur- en natuurvölker wordt onmogelijk, omdat ons een criterium voor zulk een onderscheiding ontbreekt. Pascals² bekende gezegde: „Vérité au deçà des Pyrénées, erreur au delà.”, wordt voor sommige cultureel-antropologen de hoogste wijsheid. Er zijn culturen, en ieder ervan is, menen zij, een onvergelijkbaar éénmalig gegeven. Wat waarheid is kan slechts van uit deze

¹ Rede uitgesproken te Utrecht, 2 mei 1938.

² Pensées (uitg. Brunschvicg) No. 294.

cultuur bepaald worden en geldt alleen voor deze cultuur. Hetgeen behoort te zijn kan, zegt men, enkel bepaald worden uit wat in een bepaalde cultuur behoorlijk is.

Cultuurvergelijkende studies zijn bij zulk een visie zinloos, omdat zij elementen van diverse culturen buiten hun culturele context met elkander vergelijken. Religie, cultus, huwelijk, zoals Tylor, Frazer en Westermarck deze cultuurvergelijkend bestudeerden, zijn in de werken van deze grootmeesters in de culturele antropologie niet meer dan curiositeiten en uit hun verband gerukte feiten, omdat een huwelijk, een religie, een cultus alleen tegen de achtergrond van een cultuur begrepen kunnen worden. Wat hier een huwelijk is, is het daar niet, zoals wat hier waarheid is het daar niet is.

En toch ! In de eerste plaats kunnen wij constateren dat onze gevoelens ten aanzien van de opvatting, dat onze cultuur slechts één der culturen is en termen als „hogere” en „lager” hier weg moeten vallen, toch wel sterk ambivalent blijken te zijn. Als etnologen zelfs weten wij ons niettemin telkens weer in het etnocentrisme gevangen. Wat wij van kinds af „vies” of „lekker” hebben leren vinden verhindert ons in den vreemde bepaalde gerechten te waarderen. Wij zijn door wat wij leerden gestempeld.

Hoeveel te meer is dit het geval voor wie — omdat cultuur nooit het object van wetenschappelijke beschouwing was — de eigen cultuur nu eenmaal een vanzelfsprekendheid is. „La coutume est notre nature” zegt eveneens Pascal³ en het is daarom, dat de Westerse koloniale regeringen, de zendelingen en missionarissen en welke anderen ook, die met mensen van vreemde culturen in aanraking komen, zich als culturele imperialisten gedragen. De kerkklok en het harmonium, de monogamie, schoenen en hoeden, democratische verkiezingen enz., markeren de weg naar de „hogere” cultuur. Dit is ook daar het geval, waar het doel van de koloniale politiek *niet* expliciet de assimilatie is, maar waar bepaaldelijk naar de zogenaamde „synthese” wordt gestreefd. Ook dan immers zal de machthebber, terwijl hij b.v. de inheemse productievormen, of wel bepaalde rechts- en bestuursvormen handhaaft, zich niettemin verzetten tegen wat hij, komend uit een andere cultuur, verspilend, wreed of tyranniek acht. Voor de koloniale overheerser, of hij westerling is of niet, is de kennis van de culturen van de door hem bestuurde volken niet op zich zelf van betekenis, maar omdat deze hem

³ Pensées (uitg. Brunschvicg) No. 89.

in staat stelt, ten eerste om als een verlicht despoot zodanig te regeren, dat hij zijn onderdanen niet onnodig kwetst, en bovendien om maatregelen te nemen waardoor een geleidelijke overgang naar het door hem gewenste cultuurpatroon wordt gewaarborgd.

Het onderwijs, dat de westerse leiders in de koloniën, mandaatgebieden, niet-zelfregerende landschappen en beheerschappen gaven en geven heeft uiteindelijk de bedoeling de cultuur van de niet-westerse meerderheid te „europeaniseren”. In principe is dit vanaf het allereerste simpele schooltje het geval. Wanneer dan ook pater Verschueren,⁴ de culturele politiek op Nieuw Guinea kritiserende, schrijft, dat het nooit de bedoeling van de acculturatie kan zijn „dat deze mensen (i.c. de Papoea's) bruine westerlingen worden”, dan is daar alles wat op het koloniale gebied is gebeurd er om het tegendeel te bewijzen. Het kan de vraag zijn of het Westers gericht onderwijs het beste middel is, maar zeker is het dat de Papoea's van morgen of overmorgen dit soort onderwijs van ons zullen verwachten en eisen.

Maar is het nu zo, dat wie etnoloog, of een andersoortig beoefenaar van cultuurwetenschap, is, alleen in zijn gewoon menselijke, onkritische en „onwetenschappelijke”, momenten moeite heeft met het cultuurrelativisme à outrance? Is het nu zo, dat wanneer niet-westerlingen aan het westers cultuurpatroon de voorkeur geven, ondanks al hun kritiek tegen datzelfde westen, zij geheel en al op een dwaalspoor zijn? Is het nu zo, dat het wetenschappelijk volstrekt onmogelijk is ooit van een bepaalde houding, bewering of instituut, dat wij in een cultuur aantreffen, te zeggen dat het hoger of lager is dan wat wij in onze of een andere cultuur aantreffen?

Het is niet te ontkennen dat iedere cultuur gekenmerkt wordt door wat Lévy-Bruhl „collectieve voorstellingen” noemt. Deze zijn voor de individu een zaak van geloof en niet het product van redelijk overleg. Deze voorstellingen zijn, zegt Lévy-Bruhl, gemeen aan de leden van een bepaalde groep en worden van generatie op generatie doorgegeven; „elles s'y imposent aux individus et elles éveillent chez eux, selon le cas, des sentiments de respect, de crainte, d'adoration, etc., pour leurs objets”.⁵

Onze oordelen over wat te eerbiedigen, te vrezen, te vereren is, zijn inderdaad goeddeels vooroordelen en zij zijn dat ook wanneer wij het denken en doen van mensen uit een andere cultuur of subcultuur af-

⁴ Bijdragen 113, 1957.

⁵ Lévy-Bruhl: *Les fonctions mentales dans les sociétés inférieures*. blz. 1.

keuren of loven. Onze voorstellingen over wat recht, goed, fatsoenlijk, enz. is, hebben inderdaad meer ons, dan dat wij ze hebben. Wanneer wij in het dagelijks leven van vooroordelen spreken bedoelen wij de oordelen van anderen, die van de onze verschillen. Wij veroordelen vooroordelen maar leven er in. „Après tout”, zegt André Gide in een van zijn romans, „... les préjugés sont les pilotis de la civilisation”.

Ieder individu, geboren en getogen in een bepaald cultuurmilieu, beweegt zich, wanneer hij over eigen cultuur en die van anderen oordeelt, in de sfeer van wat Cassirer⁶ het mythisch denken noemt. In tegenstelling tot die van het rationele denken wordt deze sfeer gekenmerkt door het feit, dat hier de wil ontbreekt om „het object in die zin te begrijpen, dat het wordt omvat en in een complex van oorzaken en gevolgen zijn plaats krijgt”. In het mythisch bewust zijn „gibt es nur schlichte Ergriffenheit” door het object. Ons oordeel over een andere cultuur of subcultuur wordt door dit gegrepen zijn bepaald, tenzij men heeft geleerd niet als een medespeler, maar als een toeschouwer, zelfs de eigen cultuur te bezien en daarover op rationele wijze te denken.

Cassirer geeft aan wat hij onder dit laatste verstaat. Voor hem is het rationele denken gekenmerkt door het feit dat het een scheiding tussen „schijn” en „werkelijkheid”, tussen het „objectieve” en het „subjectieve” vordert, hetgeen juist aan het mythisch bewustzijn vreemd is. En weer is er dan de vraag: Is het nu zo, dat wanneer wij aldus rationeel denkend scheiden, wij moeten erkennen dat er geen objectief criterium is om het „hogere” van het „lagere” te onderscheiden? Is m.a.w. ieder oordeel over eigen en anderer cultuur slechts een „vooroordeel”?

Het wil ons voorkomen, dat hoewel de doorbreking van het etnocentrisme (d.i. het afdoen met kwaadaardige rassen- en cultuurwaan) wel het meest spectaculaire resultaat van de moderne volkenkunde kan worden genoemd, deze ons niettemin in een gevaarlijke impasse zou kunnen voeren. Wanneer immers dit wijzen op het eigen karakter en de eigen waarden van iedere cultuur in zijn uiterste consequentie tot een volledig cultuurrelativisme leidt, dat cultuurvergelijking uitsluit, wordt niet alleen elk wetenschappelijk werk dat boven het beschrijvende uitgaat onmogelijk, maar wordt het voor de cultureel-antropoloog ook moeilijk in zake de acculturatie politiek als adviseur op te treden. Met enkele voorbeelden moge dit worden toegelicht.

Het zogenaamde Negerprobleem is in de Verenigde Staten sinds de

⁶ Cassirer, E.: Philosophie der symbolischen Formen, II, Das mythische Denken, p. 95 en 96.

bekende uitspraak van het Supreme Court ten aanzien van het ongeoorloofd zijn van de segregatie op de scholen ook een Blankenprobleem geworden. De blanke Amerikaan van de noordelijke staten begrijpt de halsstarrigheid waarmee de blanken in de zuidelijke staten aan het „rassenvooroordeel” vasthouden niet. Hij weet niettemin, dat er onder die zuidelijke rasgenoten goede huisvaders en echtgenoten zijn, vriendelijk voor hun medemensen (blank en gekleurd), kerkelijk meelevende Christenen en ijveraars voor de democratie.

Omgekeerd zijn de blanken van de zuidelijke staten verontwaardigd over het onverantwoorde gedrag van de noordelijken, die behept met een vooroordeel (nl. dat van de gelijkwaardigheid der rassen) de gezonde maatschappelijke verhoudingen in gevaar brengen. Tekenend hiervoor is een „brief” aan de redactie van het weekblad „Time”, naar aanleiding van een artikel, dat de gebeurtenissen in Little Rock beschreef:

Sir,

You see the Negroes and their race as you would like them to be. We see them as they are and live with that fact.

Charleston, S.C.

Robert E. Young.

Waarschijnlijk zonder Cassirer te kennen maant de heer Young, geheel gevangen, zeggen wij, in de rassenmythe, de redactie van Time tot rationalistisch denken d.i., zoals wij zagen, tot het onderscheiden van „schijn” en „werkelijkheid”, of wel van „subjectiviteit” („as you would like them to be”) en „objectiviteit” („as they are”). Wij moeten bovendien erkennen dat de burger van South Carolina ongetwijfeld meer uit directe ervaring van Negers weet dan degeen, die b.v. in New Haven woont, of die in Utrecht cultureel-antropoloog is. De dagelijkse omgang, zo reageren wij dan, is, zoals deze brief eens te meer aantoont, blijkbaar geen garantie voor een redelijk oordeel!

Maar is dit laatste juist, of is het alleen zo, dat het „culture pattern” van Alabama, Arkansas, South Carolina nu eenmaal geen afschaffing van de segregatie verdraagt?

Wat is nu het antwoord, dat de cultureel-antropoloog geeft? Brengt onze wetenschap nu werkelijk mee, dat wij slechts kunnen vaststellen, dat het „culture pattern” van Alabama, Arkansas of South Carolina verschilt van dat van Connecticut, Massachusetts of Nederland? Mag,

want daar komt het op neer, alleen mijn buurman, die chemicus is, zonder meer verontwaardigd zijn over deze „Godfearing men who believe in segregation” en mag ik het alleen zijn, wanneer ik als volkenkundige bereid ben te erkennen, dat *wetenschappelijk gezien*, de Heer Robert E. Young en ik beide evenzeer gelijk hebben. Wat Eisenhower in Little Rock doet, doet het Gouvernement van Nederlands Nieuw Guinea, wanneer er ergens gesneld is. Beide zenden troepen en ik als volkenkundige zal Eisenhowers optreden en dat van het Gouvernement enkel mogen zien als een gewelddadig ingrijpen in een cultuur waarvan het „pattern” nu eenmaal geen afschaffing van segregatie of koppensnellen verdraagt.

Voor de cultureel-antropoloog is dit alles, zoals ik opmerkte, niet van belang ontbloomt. Wanneer hij b.v. als regeringsetnoloog zijn regering in Zuid Amerika, Australië, Afrika of de Pacific heeft te adviseren met betrekking tot door haar te nemen maatregelen, dan is een bereidheid te onderscheiden tussen wat wij maar zullen noemen: hoger en lager, wel degelijk gewenst. Het is immers onmiskenbaar, dat n'en *déplaise* die culturele antropologie, die slechts op zichzelf staande en *naast elkan-der staande* culturen kent, Westerlingen en niet-Westerlingen, in de Verenigde Naties verenigd, in art. 73 van het charter zeer duidelijk naast het eigen karakter der individuele culturen het bestaan van iets dat daar bovenuitgaat, erkennen. Wanneer in dit artikel 73 wordt gezegd, dat de leden van de Verenigde Naties die verantwoordelijkheden bezitten voor het beheer van de zogenaamde „non-self-governing territories” „met de nodige eerbied voor de cultuur van de betrokken volkeren” moeten zorgen voor hun politieke, economische, sociale en opvoedkundige vooruitgang, dan zal die vooruitgang de oorspronkelijke culturen aangrijpen en gericht zijn op wat de Verenigde Naties als iets ideaal-cultureels voor de geest staat.

Ook de Declaration of Human Rights, zoals deze op 10 december 1948 door de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties is aangenomen spreekt over dit ideaal-culturele. Er is in de preambule sprake van de *Universal Declaration of Human Rights*, waarvan gezegd wordt, dat deze „a common standard of achievement for all peoples and nations” is.⁷

Op dit ideaal-culturele stuiten wij ook in het zo hoogst interessante verslag van het „Seminar on Casteism and removal of untouchability”, dat in het najaar van 1955 te Delhi werd gehouden. In de grondwet

⁷ J. Maritain, *Human Rights*, 1950².

van India is de onaanraakbaarheid afgeschaft, en in het voorjaar van 1955 werd de aangelegenheid in een wet nader geregeld. Het is hier een bovenlaag van academisch gevormden, die zich uitspreekt tegen de onaanraakbaarheid en tegen het kastenselsel in het algemeen, dat de opbloei van het nieuwe India in de weg staat.

Telkens weer wordt men wanneer men de voordrachten, die werden gehouden, leest herinnerd aan de moeilijkheden die voortvloeien uit de tegenstelling blank-gekleurd en blank-blank in de Verenigde Staten. Voor de massa is het kastenselsel nog geheel vanzelfsprekend en in menige voordracht wordt ook gezegd dat wetgeving alleen daarin geen verandering brengt. Geconstateerd wordt, dat ook onder hen die het kastenselsel en de onaanraakbaarheid verwerpen, er velen zijn die dit in feite slechts met de mond belijden terwijl heel hun handelen anders is („... they possibly said so because great and respected persons in the country say so or because it is fashionable to say so”).⁸ Evenals in de Verenigde Staten is ook de gedachte, dat de zogenaamde „intermarriage” mogelijk zou worden zelfs voor zeer progressieven niet aanvaardbaar. Wat aanstoot geeft bij de westers geschoolde Indiase intellectuelen nl. dat een mens niet geoordeeld wordt naar zijn persoonlijke kwaliteiten, maar naar een etiket, dat hij vanaf zijn geboorte draagt, is anderzijds, evenals in de Verenigde Staten, een van de belangrijkste bezwaren tegen de segregatie.

Het woord „vooroordeel” valt in deze besprekingen op het congres in Delhi herhaaldelijk en het is duidelijk, dat ook hier bedoeld wordt op „représentations collectives”. „These prejudices are a part of the social fabric. They have sunk deep in the very recesses of our being”. Wetgeving en gerechtelijke vervolging alleen kunnen deze realiteit niet veranderen.

Is nu wat deze Indiase intellectuelen voor de geest staat en wat het Supreme Court tot zijn uitspraak tegen de segregatie op de scholen bracht, en is ook dat wat het Nederlands Gouvernement op Nieuw Guinea bezwaar doet hebben tegen het kannibalisme, enkel en alleen te verklaren uit het feit dat volgens Europeanen en geëuropeaniseerden discriminatie naar geboorte, segregatie op grond van rasverschil en menseneten nu eenmaal af te keuren zijn? Treden m.a.w. Indiase intellectuelen, Amerikanen uit de Noordelijke staten en Nederlanders enkel zo op omdat zij, gevangen in een bepaald cultuurpatroon, een „vooroordeel” hebben tegen wat voor respectievelijk het Indiase volk, be-

⁸ Report of the Seminar on Casteism and Removal of untouchability. 1955, blz. 108.

woners van de „deep South” en de Papoea's redelijk, zinvol, vanzelfsprekend is.

Tot tweemaal toe werd in het voorafgaande Pascal geciteerd en de eerlijkheid gebiedt dit tenminste nog een derde maal te doen, omdat anders de indruk zou worden gewekt alsof voor hem, als een soort voorloper van de moderne volkenkundigen, de geconstateerde verscheidenheid in cultuur het enige zou zijn. Dit toch is zeker niet het geval! Aan de zin, waarin hij constateerde, dat de waarheid hier en aan de andere kant van de Pyreneeën een andere is, gaat een sarcastische opmerking vooraf: „Plaisante justice qu'une rivière borne!” Het is me nog al een rechtvaardigheid, die aan de overzijde niet geldt! Dwaas is de mens die meent dat zulk een recht het ware zijn zou.

Vanaf de klassieke oudheid, of beter vanaf dat mensen van verschillende cultuur elkaar ontmoetten en met elkaar rekening hadden te houden, heeft men geweten van voor alle volken geldende universele normen en van bijzondere welke voor volk A wél, voor volk B niet golden. Er was een algemeen geldend *ius gentium*, of natuurrecht, of goddelijk recht naast het positieve, naar plaats en tijd verschillend. Van andere normen kon hetzelfde worden gezegd. Wat ethnocentrisme genoemd wordt is, dat de positieve norm geldt als ware hij niet een historisch bepaalde, maar een natuurlijke waarheid van volstrekte geldigheid en het was daartegen, dat o.m. de culturele antropologie ten strijde trok.

Wanneer nu echter de culturele antropologie door de constatering, dat ten onrechte onze normen van fatsoen, moraal, recht, schoonheid, nuttigheid, liefde, enz. telkens weer door ons als *de* algemeen geldende worden beschouwd, er toe komt geen enkel absoluut oordeel, dat de ene norm boven de andere stelt, mogelijk te achten, dan komt het mij voor, dat daarmee de werkelijkheid wordt miskend. Het is ook bepaald niet zo, dat wij, zoals de cultuurrelativisten willen, slechts te kiezen hebben tussen een dogma van overal en altijd geldende waarden, en dat van slechts aan plaats en tijd gebonden historisch geworden normen (Bidney).⁹

Tegenover de ene cultuur kan de andere cultuur worden gesteld en de normen hier kunnen verschillen van die van daar. Het is echter omdat beide menselijke culturen zijn, aan te nemen dat ook in beide een weten is van normen welke, omdat zij algemeen menselijk zijn, dezelfde zijn en algemene gelding hebben. Bovendien: terwijl in iedere cultuur tussen een „ideal pattern” en een „real pattern” kan worden

⁹ Bidney, D. The Concept of Value in Modern Anthropology, in: Kroeber, A. L. Anthropology Today, blz. 692. Bidney, D. Theoretical Anthropology, blz. 427.

onderscheiden en het ideële voor de cultuur van de grootste betekenis is, al wordt het nooit bereikt, zo wordt ook in de samenleving van de mensheid als geheel, die steeds meer een realiteit wordt waarmee de aparte culturele eenheden hebben te rekenen, telkens weer geformuleerd wat, ofschoon niet verwerkelijk, het ideaal is, waarnaar te streven het de moeite waard is.

Hoewel ik met Bidney, die ik hierboven citeerde, niet kan mee gaan wanneer hij deze algemeen menselijke en absoluut geldende normen ziet als uitsluitend van rationele aard en ze als zodanig scheidt van de andere die „mythisch” zijn, sluit ik mij niettemin gaarne bij het volgende uitvoerige citaat aan. Hierin komt nl. duidelijk tot uiting, dat wanneer westerlingen en niet-westerlingen elkaar vinden in de strijd om en in de formulering van b.v. „de rechten van de mens” dit niet een bewijs is van een verwestersing van de oosterling of een veroostersing van de westerling, maar van een elkaar treffen op het vlak van de nergens verwezenlijkte en toch „gekende” ideale cultuur.

Bidney¹⁰ formuleert nu aldus:

„According to the position here maintained, the concept of an absolute value is a significant regulative norm. It is a fact of experience no less than the empirical data of the positivist, but it is a „fact” of a different order; it is a fact created by and as a result of experience. The absolute norm is real insofar as it is conceived as an ideal possibility whose validity is independent of its actual realization in cultural experience. Hence, the absolute ideal may serve as a goal of cultural endeavor which is radically different from the process, the going, whereby it is approximated. The concept of the best is not merely a preference of a given historical society; the normative best is a metacultural ideal which transcends the actually given of historical experience and yet as a regulative norm is a significant factor in molding experience. The concept of an absolute ideal truth, good, or beauty connotes an ideal which to some extent transcends empirical experience and yet serves to bring about a closer conformity of cultural facts and ideals. As a regulative norm and ideal possibility, it is a product of cultural experience and yet not quite a part of it; it functions within the historical process and is not subject to the historical process itself. The moment this absolute norm is given expression within the context of a given culture, it becomes in part falsified. That is why every attempt to identify the ideal with the actually existent is a delusion, a myth which sets up a false idol and hinders cultural progress”.

¹⁰ Bidney, D. Theoretical Anthropology, blz. 428.